

NAUKA i SZTUKA

KWARTALNIK

ROK IV

LIPIEC—SIERPIEŃ WRZESIEŃ 1948

TOM IX

Andrzej Mycielski (Wrocław)

KONSTYTUCJA Z.S.R.R.

Kiedy w dniu 6 lutego 1935 r. VII Zjazd Rad wskazał na konieczność wprowadzenia zmian do konstytucji Związku Radzieckiego, wybrana przez Centralny Komitet Wykonawczy Związku komisja przystąpiła do pracy nad projektem nowej ustawy zasadniczej. Obrady komisji toczą się pod osobistym przewodnictwem Stalina. On nadają właściwy kierunek jej pracom, jego myśl modeluje kształt przyszłego dzieła

Z kolei projekt poddany jest publicznej dyskusji, i to dyskusji na najszerzej płaszczyźnie. Ogłoszony w 38 milionach egzemplarzy gazet radzieckich, w 240 milionach broszur, omawiany w ośrodkach robotniczych i wiejskich. Nie jest, widać to wyraźnie, życzeniem twórców projektu, aby był czymś z góry przesądzonym i niezmiennym, — przeciwnie, wpływa do niego od interesujących się nim żywc obywateli państwa, cały szereg poprawek, z których liczne i nie pozbawione znaczenia są istotnie zużytkowane.

Po referacie Stalina, wygłoszonym na nadzwyczajnym VIII Wszechzwiązkowym Zjeździe Rad w dniu 25 listopada 1936 r. projekt jest przyjęty w dniu 5 grudnia 1936 r. Nowa konstytucja wchodzi w życie. Nosi ona tytuł Konstytucji Związku Socjalistycznych Republik Rad.

Co da się powiedzieć w ramach zwykłego artykułu o dziele tak znamienym, w tak wielu swych punktach rewelacyjnym, tak nowym w redakcji, jak Konstytucja Stalinowska? Co da się powiedzieć o dziele, które w tak wielu punktach wybiega poza ramy ustalonych tradycją formuł? Jest rzeczą jasną, że nie tu miejsce nawet na proste streszczenie sowieckiej ustawy zasadniczej. Mogę jedynie naszkicować główne jej kontury i na tej podstawie, chociażby pobieżnie, dotknąć w kilku rzutach paru zagadnień.

Pierwszym takim zagadnieniem, to zagadnienie struktury samego państwa, zagadnienie budowy jego władz. Kamieniem węgielnym tej budowy jest Rada Delegatów Ludu Pracującego. „Podstawę polityczną Z.S.R.R. (głoszą art. 2 i 3 Konstytucji) stanowią Rady Delegatów Ludu Pracującego, które wyrosły i umocniły się w wyniku obalenia władzy obszarników i kapitalistów i zdobycia dyktatury proletariatu . . . Cała władza w Z.S.R.R. należy do ludu pracującego miast i wsi w osobie Rad Delegatów Ludu Pracującego”.

Najniższą terytorialną jednostką Związku jest wieś lub miasto, skolei przychodzi rejon, okręg, obwód, republika związkowa (dodajmy, że niektóre terytoria tworzą obwody i republiki autonomiczne). Republiki związkowe tworzą Związek, będący

na federalnej podstawie opartym państwem związkowym — Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Otóż na wszystkich jednostkach terytorialnych Związku występują Rady, jako organa naczelne, oraz Komitety Rad, jako organa wykonawcze.

Obowiązuje z całą bezwzględnością zasada wybierania Rad oraz to, że zarządzenia wybranych organów są wiążące dla organów niższych, i że członkowie wybranych organów obowiązani są składać sprawozdania swym wyborcom i mogą być przez nich odwoływani. Wybory delegatów do rad są czteroprzymiotnikowe tj. powszechne, równo, bezpośrednio i tajne. Wszyscy obywatele Związku Radzieckiego niezależnie od przynależności rasowej i narodowej, płci, wyznania, cenzusu wykształcenia, osiadłości, pochodzenia społecznego, stanu majątkowego i poprzedniej działalności mają prawo brać udział w wyborach delegatów, których wybierają wprost dysponując przy tym jednym głosem. Kobiety mają prawo wybierać i być wybierane na równi z mężczyznami. To samo dotyczy obywateli Związku znajdujących się w szeregach. Kandydatów podczas wyborów wysuwa się podług okręgów wyborczych. Prawo wysuwania kandydatów przysługuje organizacjom społecznym i stowarzyszeniom ludzi pracy, a mianowicie komunistycznym organizacjom partyjnym, związkom zawodowym, spółdzielniom, organizacjom młodzieży i stowarzyszeniom kulturalnym.

Naczelnym organem Związku i naczelnymi organami republik związkowych są z wyborów czteroprzymiotnikowych pochodzące Rady Najwyższe. Rady Najwyższe Republik związkowych są jednoizbowe, — Rada Najwyższa Związku, całą władzę ustawodawczą na jego terenie sprawująca, dwuizbowa. Składa się ona z Rady Związku i Rady Narodowości. Pierwszą wybierają obywatele Z.S.R.R. według przestęgo klucza liczbowego, drugą według klucza federalno-narodowościowego. Radę Związku mianowicie wybierają obywatele ZSRR według okręgów wyborczych w stosunku jeden delegat na 300 000 ludności. Radę Narodowości zaś według republik związkowych i autonomicznych, obwodów autonomicznych, oraz okręgów narodowych w następującym stosunku: po 25 delegatów od każdej republiki związkowej, po 11 delegatów od każdego obwodu autonomicznego i po 1 delegacie od każdego okręgu narodowego. Radę Najwyższą ZSRR wybiera się na przeciąg lat 4-rech. Obie izby Rady Najwyższej posiadają równe prawa i obu w równej mierze przysługuje inicjatywa ustawodawcza. Ustawy Rady Najwyższej ZSRR uchwalane są zwykłą większością głosów każdej z izb. Ogłasza się je w językach republik związkowych za podpisem przew. i sekr. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. Sesje Rady Związku i Rady Narodowości rozpoczynają się i kończą jednocześnie. Przewodniczący Rady Związku i Rady Narodowości kierują obradami odnośnych izb i czuwają nad ich regulaminem wewnętrznym. Wspólne posiedzenia obu izb Rady Najwyższej prowadzi kolejno przewodniczący Rady Związku i Rady Narodowości. Sesje Rady Najwyższej zwołuje prezydium Rady Najwyższej dwa razy do roku. Sesje nadzwyczajne zwołuje Prezydium Rady Najwyższej według swego uznania lub na żądanie jednej z republik związkowych. W razie rozbieżności zdań między Radą Związku a Radą Narodowości sprawa zostaje przekazana do rozpatrzenia komisji porozumiewawczej utworzonej przez izby na zasadzie parytetu. Jeżeli komisja porozumiewawcza nie dochodzi do zgodnej decyzji lub jeśli decyzja jej nie zadowala jednej z izb, sprawę rozpatrują izby powtórnie. W razie braku zgodnej decyzji obu izb, Prezydium Rady Najwyższej rozwiązuje Radę Najwyższą i rozpisuje nowe wybory.

Rada Najwyższa Związku dokonuje wyboru swego Prezydium, stanowiącego jakgdyby kolegiąlną głowę Związku Radzieckiego. Prezydium Rady Najwyższej złożone z Przewodniczącego, 16-tu jego zastępców oraz 24-ch członków, spełnia funkcje bardzo rozległe. Kontroluje legalność zarządzeń władz, interpretuje ustawy, zarządza referendum, wykonuje prawo łaski, mianuje i odwołuje naczelne dowództwo, ogłasza stan wojny, ratyfikuje umowy międzynarodowe, przyjmuje i wysyła przedstawicieli dyplomatycznych, itd.

Ponadto Rada Najwyższa powołuje Rząd Z.S.R.R. czyli Radę Ministrów. Rada Ministrów Związku odpowiedzialną jest przed Radą Najwyższą, a w okresie między sesjami odpowiada przed Prezydium. Rada Ministrów ZSRR wydaje postanowienia i rozporządzenia na podstawie i w wykonaniu ustaw obowiązujących, oraz sprawdza ich wykonanie. Postanowienia i rozporządzenia Rady Ministrów podlegają obowiązkowemu wykonaniu na całym terytorium ZSRR. Rada Ministrów Związku:

- jednoczy pracę ogólnozwiązkowych i związkowo-republikańskich ministerstw ZSRR i innych podległych jej instytucji, oraz nadaje kierunek ich pracy,
- przedsięwzięcie środki w celu zrealizowania planu gospodarstwa narodowego, budżetu państwowego i w celu umocnienia systemu kredytowo-pięniężnego,
- jak również środki w celu zabezpieczenia porządku publicznego, obrony interesów państwa i ochrony praw obywateli,
- uskutecznia ogólne kierownictwo w dziedzinie stosunków z państwami obcymi,
- określa corocznie kontyngenty obywateli podlegających powołaniu do czynnej służby wojskowej, oraz ustala zasadnicze linie organizacyjne sił zbrojnych w kraju.
- Poza tym tworzy w razie potrzeby specjalne komitety i główne urzędy dla spraw związanych z obroną kraju, oraz kulturalnych i gospodarczych.

Rada Ministrów ZSRR ma prawo w działach zarządu i gospodarstwa należących do kompetencji Związku zawieszać postanowienia i rozporządzenia rad ministrów republik związkowych, oraz uchylać rozkazy i instrukcje ministrów ZSRR.

W skład Rady Ministrów poza ministrami wchodzi przewodniczący Rady Ministrów, jego zastępcy, przewodniczący Państwowej Komisji Planowania, oraz przewodniczący dla Spraw Sztuki. Ministrowie ZSRR wydają w zakresie kompetencji odnośnych ministerstw rozkazy i instrukcje na podstawie i w wykonaniu ustaw obowiązujących, jak również rozporządzeń Rady Ministrów, oraz sprawdzają ich wykonanie. Ministerstwa Związku dzielą się na ogólnozwiązkowe i związkowo-republikańskie. Ministerstwa ogólnozwiązkowe kierują powierzonym sobie działem zarządu państwowego na całym terytorium Związku bądź bezpośrednio, bądź za pośrednictwem mianowanych przez siebie organów. Ministerstwa związkowo-republikańskie kierują powierzonym im działem zarządu państwowego z reguły za pośrednictwem noszących tę samą nazwę ministerstw republik związkowych i zarządzają bezpośrednio tylko określoną i ograniczoną liczbą przedsiębiorstw.

(Nie będą wymieniał wszystkich ministerstw, dla przykładu tylko podam, że do ministerstw ogólnozwiązkowych należy np. ministerstwo przemysłu lotniczego i samochodowego, a do ministerstw związkowo-republikańskich ministerstwo spraw wewnętrznych, ministerstwo spraw zagranicznych itp.).

Osobny rozdział konstytucji radzieckiej poświęcony jest sądom i prokuraturze. Konstytucja wyodrębnia tym samym wymiar sprawiedliwości w charakterze odrębnej funkcji. Wymiar ów na terenie Związku sprawują Sąd Najwyższy Związku, sądy

najwyższe republik związkowych, sądy krajowe i obwodowe, sądy republik autonomicznych i obwodów autonomicznych, sądy specjalne tworzone na podstawie uchwały Rady Najwyższej i sądy ludowe. Rozpatrywanie spraw we wszystkich sądach odbywa się z udziałem ławników ludowych, oprócz wypadków specjalnie przez ustawę przewidzianych. Sąd Najwyższy jest naczelnym organem sądowym, — sprawuje on nadzór nad działalnością sądową wszystkich organów sądowych Związku i Republik związkowych. Sąd Najwyższy Związku i Sądy specjalne Związku obierane są przez Radę Najwyższą Związku. Sądy Najwyższe republik związkowych i autonomicznych obierane są przez Rady Najwyższe tychże republik. Sady krajowe i obwodowe sądy obwodów autonomicznych, sądy okręgowe obierane są przez krajowe, obwodowe lub okręgowe rady delegatów ludu pracującego, lub przez rady delegatów ludu pracującego obwodów autonomicznych. Sądy ludowe obierane są przez obywateli rejonu na podstawie powszechnego, bezpośredniego i równego prawa wyborczego w głosowaniu tajnym.

Jak z tego widzimy zasada wybieralności sędziów jest zasadą w konstytucji Radzieckiej w całej rozciągłości przyjętą. Co się tyczy postępowania sądowego to w myśl zasady autonomizmu narodowościowego odbywa się ono w języku republik związkowej lub autonomicznej, albo obwodu autonomicznego, przy czym osoby nie władające tym językiem mają prawo posługiwania się w sądzie językiem ojczystym. Naczelny nadzór nad ścisłym wykonywaniem ustaw przez wszystkie ministerstwa i podległe im instytucje, jak również przez poszczególne osoby urzędowe, a także przez obywateli ZSRR zleca Konstytucja mianowanemu przez Radę Najwyższą Związku Prokuratorowi Generalnemu ZSRR. Organa prokuratury w republikach, krajach, obwodach itp. sprawują swe funkcje niezależnie od jakichkolwiek organów miejscowych i podlegają jedynie Prokuratorowi Generalnemu Związku.

Oto krótka reasumpcja, bardzo zresztą niekompletna, przepisów organizacyjnych Konstytucji Radzieckiej, Co na ich tle nas uderza?

Uderza nas przede wszystkim dalekosiężność środków kontrolnych. Ustawodawca sowiecki odwraca się z całą świadomością od dawnego klasycznego pojęcia kontroli. Nie wystarcza mu zwykła kontrola reprezentantów ludu nad rządem, nie wystarcza mu stary trójpodział władz wzajemnie się hamujących, nie wystarcza konkrowanie organów samorządowych z rządowymi. Zasadniczą cechą radzieckiego systemu kontroli, jednolicie pomyślanego, to przede wszystkim całkowita kontrola organów wybranych nad fachowymi organami administracyjnymi, a obok tego pełna i równocześnie stała kontrola wyborców nad wszelkimi organami wybranymi. Nie ma w konstytucji radzieckiej przeciwstawienia organów rządowych i samorządowych, z chwilą kiedy w administracji lokalnej cięła samorządowe przejęty całość administracji. Nie ma tam również miejsca na wzajemne „hamowanie się” władz, z chwilą, kiedy właściwym hamulcem dla wybranych — ale hamulcem decydującym — jest istniejąca stale możność odwołania go przez wyborcę.

Ale czymże jest formalna tylko analiza tekstów? Przedstawiony przez nas aspekt nie daje nam jeszcze nawet w zarysie właściwego obrazu Konstytucji Radzieckiej. Obraz ten pozostałby całkowicie mglisty bez należytego uchwycenia jej tła — tła socjalnego.

Jakim jest to tło, poucza nas najlepiej urywek z referatu Stalina, referatu projektu Konstytucji Związku dotyczącego, a wygłoszonego 25 listopada 1936 r.

„Konstytucje burżuazyjne — mówi Stalin — ograniczają się zazwyczaj do zapisywania formalnych praw obywatelskich, nie troszcząc się o warunki urzeczywistnienia tych praw, o możliwość ich urzeczywistnienia, o środki ich urzeczywistnienia. Mówią o równości obywateli, lecz zapominają, że nie może być rzeczywistej równości między przedsiębiorcą a robotnikiem, między obszarnikiem i chłopem, skoro pierwsi mają bogactwo i wagę polityczną w społeczeństwie, a drudzy pozbawieni są i jednego i drugiego, skoro ci pierwsi są wyzyskiwaczami, a drudzy wyzyskiwanymi. Albo też mówią o wolności słowa, zebrań i druku, ale zapominają, że wszystkie te wolności mogą przekształcić się dla klasy robotniczej w pusty dźwięk, jeżeli jest ona pozbawiona możności rozporządzania odpowiednimi lokalami na zebrania dobrymi drukarniami, dostateczną ilością papieru, itd. Właściwością projektu nowej konstytucji jest to, że nie ogranicza się on do zapisywania formalnych praw obywateli, lecz przenosi punkt ciężkości na sprawę gwarancji tych praw, na sprawę środków urzeczywistnienia tych praw”. (Zagadnienia Leninizmu, str. 477).

Uważne przemyślenie zacytowanych tu słów ułatwi nam znacznie zrozumienie właściwego rdzenia konstytucji radzieckiej. Rdzeniem tym są niewątpliwie te postanowienia, które mają związek z ustrojem społecznym.

Oto jak brzmią one:

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich jest socjalistycznym państwem robotników i chłopów. Podstawę polityczną Związku stanowią rady delegatów ludu pracującego, powstałe w wyniku obalenia władzy obszarników i kapitalistów i zdobycia dyktatury proletariatu. Cała władza w Związku Radzieckim należy do ludu pracującego. Podstawę ekonomiczną Związku stanowią socjalistyczny system gospodarczy oraz socjalistyczna własność narzędzi, które utrwały się w wyniku likwidacji kapitalistycznego systemu gospodarczego, zniesienia prywatnej własności narzędzi i środków produkcji, oraz unicestwienia wyzysku człowieka przez człowieka. Własność socjalistyczna w Związku Radzieckim — mówi dalej Konstytucja — posiada bądź formę własności państwowej (wtedy występuje jako mienie całego ludu) bądź formę własności spółdzielczo-kołchozowej. Ziemia, jej wnętrze, wody, lasy, zakłady przemysłowe, fabryki, szyby i kopalnie, transport kolejowy, wodny i powietrzny, banki, środki łączności, wielkie przedsiębiorstwa rolne, zorganizowane przez Państwo, jak również przedsiębiorstwa komunalne oraz podstawowy zasób domów mieszkalnych w miastach i osadach przemysłowych — są własnością państwa, czyli mieniem całego ludu. Przedsiębiorstwa społeczne w kołchozach i organizacjach spółdzielczych wraz z ich inwentarzem żywym i martwym, produkcja wytwarzana przez kołchozy i organizacje spółdzielcze, stanowią socjalistyczną własność kołchozów i organizacji spółdzielczych. Zagroda kołchoznicza prócz podstawowego dochodu ze społecznego gospodarstwa kołchozu, posiada w osobistym użytkowaniu niewielką działkę ziemi oraz na własność osobistą gospodarstwo pomocnicze, dom mieszkalny, bydło itp.

Ziemia, zajmowana przez kołchozy, jest im oddana do użytkowania bezpłatnego i bezterminowego. Obok socjalistycznego systemu gospodarczego, będącego panującą formą gospodarczą w Z.S.R.R., dozwolone jest przez prawo drobne prywatne gospodarstwo indywidualnych gospodarzy, chłopów i chatupników, oparte na pracy osobistej i wyłączające wyzysk cudzej pracy. Prawo osobistej własności obywateli do pochodzących z ich pracy dochodów i oszczędności, do domu mieszkalnego i pomocniczego gospodarstwa domowego, do przedmiotów ich osobistego

spożycia i wygody, jak również prawo dziedziczenia osobistej własności obywateli znajduje się pod ochroną ustaw państwowych.

Plan państwowy gospodarstwa narodowego nadaje treść i kierunek życiu gospodarczemu Z.S.R.R. celem pomnożenia bogactwa społecznego, nieustannego podnoszenia materialnego i kulturalnego poziomu ludu pracującego, umocnienia niezależności Z.S.R.R. i spotęgowania jego mocy obronnej.

Praca w Z.S.R.R. — mówi Konstytucja — jest obowiązkiem i sprawą honoru każdego obywatela. Urzeczywistnia się tam zasadę socjalizmu: od każdego według jego zdolności, każdemu według jego pracy.

Zgodnie z interesami ludu pracującego w celu rozwoju działalności organizacyjnej samych mas ludowych oraz ich aktywności politycznej zapewnia się obywatelom Z.S.R.R. prawo zrzeszania się w organizacje społeczne, związki zawodowe, zrzeszenia spółdzielcze, organizacje młodzieży organizacje sportowe i obronne, stowarzyszenia kulturalne, techniczne i naukowe, najbardziej zaś aktywni i uświadomieni obywatele z pośród warstwy robotniczej i innych warstw ludu pracującego łączą się we Wszechzwiązkową Partię Komunistyczną (bolszewików) będącą — podług Konstytucji — czołowym oddziałem mas pracujących w ich walce o umocnienie i rozwój ustroju socjalistycznego oraz stanowiącą kierowniczą frzron wszystkich zarówno społecznych jak i państwowych organizacji ludzi pracy.

Momenty wskazane wpływają niewątpliwie na sposób, w jaki Konstytucja Stalinowska stawia problem zasadniczych praw jednostki. Z jednej strony w sposób niejako klasyczny w swym ujęciu negatywnym gwarantuje ona jednostkom całkowicie zrównanym wobec prawa, pewien zasięg swobód których ingerencja państwa uszczuplić nie może. Obywatelom zapewnia się np. nietykalność osobistą, polegającą na tym, że nikt nie może być aresztowany bez postanowienia sądu lub bez zezwolenia prokuratora. Gwarantuje się im dalej prawo zrzeszania się, nietykalności mieszkania i tajemnicę korespondencji. Z drugiej strony wybiegając daleko poza sferę ujęć czysto negatywnych, przenosi Konstytucja Stalinowska punkt ciężkości gdzie indziej, przenosi go w domenę realizacji pozytywnej. Chodzi tu już nie tyle o deklarowanie pewnych praw, ile o stworzenie środków ich realizacji. I oto ustanawiając prawo do pracy, wymienia odrazu Konstytucja jako jego zabezpieczenie socjalistyczną organizację gospodarstwa narodowego. Ustanawiając prawo do wypoczynku, zabezpiecza je gwarancją ośmiogodzinnego dnia pracy, odpowiednim systemem urlopów itp. Ustanawiając prawo do nauki, zabezpiecza je obowiązkiem powszechnego nauczania początkowego, systemem stypendiów państwowych dla wyróżniających się studentów szkół wyższych, obowiązkiem nauczania w języku ojczystym, itp.

Powiedziałem na wstępie mego artykułu, że Konstytucja Radziecka w wielu punktach wybiega poza ramy ustalonych tradycją formuł. Widzimy w tej chwili, że wybiega poza nie najdalej niewątpliwie w swej części społecznej.

Czy jednak sam fakt, że konstytucja radziecka jest dziełem na daleką przyszłość obliczonym i szerokie dziedziny życia ogarniającym, usprawiedliwiłby równocześnie twierdzenie, że jest ona całością ostatecznie skryształizowaną i niezmienną? Nic podobnego! Nie było to bynajmniej intencją jej twórców. Możliwość zmiany konstytucji Z.S.R.R. przewidziana jest w ostatnim jej artykule (146). Może być ona zawsze dokonana na mocy uchwały Rady Najwyższej Związku. powziętej odpowie-

dnio kwalifikowaną większością (i faktycznie już w pewnym zakresie 25.II.1947 dokonaną została). Stalin mówiąc w swym cytowanym już przeze mnie referacie o znaczeniu nowej Konstytucji tak o niej mówi:

„Będzie to dokument historyczny, traktujący prosto i zwięźle, w stylu niemal protokółarnym o faktach zwycięstwa socjalizmu w Z.S.R.R., o faktach wyzwolenia mas pracujących Z.S.R.R. z niewoli kapitalistycznej, o faktach zwycięstwa w Z.S.R.R. rozwiniętej do końca, konsekwentnej demokracji”. (Zagadnienia Leninizmu str. 491).

Dla narodów Związku Konstytucja ma podług Stalina znaczenie bilansu „bilansu ich walki”. (Zagadnienia Leninizmu str. 491).
